

Ծանրութիւնն է. բայց այն ծանրութիւնը
չէ կամ ծանր ըլլալու այն որպիսութիւնը
չէ, որ 'ի սկզբան յիշատակեցինք. այս
առաջ կու գայ բաղդատելով մարմնոյ մը
ծանրութիւնն իր տարածոցին հետ,
այսինքն իր բռնած միջոցին մեծու-
թեանն հետ: Երևակայենք երեք տա-
րածոցք, բոլորովին իրարու հաւասար.
առաջինը՝ փայտէ, երկրորդն՝ երկաթէ,
և երրորդը՝ կապարէ. ասիկայ երկրոր-
դէն աւելի ծանր կը կշռէ, և երկրորդն՝
առաջինէն շատ աւելի. և օրինակի հա-
մար, եթէ առաջինը կը կշռէ 65 կրամ,
երկրորդը կը կշռէ 779 կրամ, և երրոր-
դը՝ 1144 կրամ: Երբ մարմին մը ձեռք
կ'առնունք, մերձաւորապէս թէ անոր
ծանրութիւնը կը գուշակենք, և թէ
տարածոցն. և բաղդատելով մէկը մէ-
կային հետ, առանց մասնաւոր ուշա-
դրութեան, կ'ըսենք թէ փայտն աւելի
թեթեւ է քան զերկաթն, ու կապարն
աւելի ծանր է քան զերկաթն. իսկ եթէ
երկաթի կտոր մը ծանր ըլլայ երկու, ե-
րեք, չորս և այլն, անգամ՝ քան զուրիշ
մը, տարածոցն ալ երկու, երեք, չորս, և
այլն, անգամ՝ մեծ կ'ըլլայ քան զայն. ա-
նոր համար ծանրութեան ու տարածոցի
համեմատութիւնը միշտ նոյն կը մնայ
երկաթի ամէն կտորներուն վրայ ալ,
ինչպէս նաև կապարի ամէն կտորներուն
վրայ. բայց կապարինը մեծ է քան զեր-
կաթին, ինչպէս 1144 մեծ է քան զ779:
Եւս համեմատութեանս անփոփոխու-
թիւնն իւրաքանչիւր տեսակի գոյացու-
թեանց վրայ՝ ըսուեցաւ Գէորգիոս Թան-
րութիւն, իբր թէ բոլոր տեսակին կը
պատշաճի, ուր բացարձակ ծանրու-
թիւնը կը փոխուի մի և նոյն գոյացու-
թեան կտորէ մը ուրիշ կտոր անցնելով,
և ամենատարբեր գոյացութեանց եր-
կու կտորներ կրնան մի և նոյն ծանրու-
թիւնն ունենալ. ընդ հակառակն շատ
դժուարագիտ է որ երկու տարբեր
գոյացութիւնք ճիշդ մի և նոյն տեսակ-
արար ծանրութիւնն ունենան:

Կը շարունակուի:

Պարսկաստան:

Պարսից ազգը Սեմայ Եւրամ որդիէն
առաջ եկած է, անոր համար սուրբ
Վրոց մէջ շատ անգամ Եւրամացիք կ'ը-
սուի. արևելեան ազգաց մէջ ալ սու-
վորութիւն եղած է Իրան կոչելու. իսկ
Պարս անունը ուսկից առնելին յայտ-
նի չէ:

Պարսից պատմութիւնը արևելեան
ազգաց մէջ ծանօթագոյններէն մէկն
է, մանաւանդ մեր ազգին, որ շատ վե-
րաբերութիւններ ունեցած է հետը,
եթէ քաղաքական պատերազմներով և
եթէ կրօնական հալածանքներ կրելով
անոնցմէ:

Եւրոսէն առաջ Պարսից ազգը տաւ
ուերկու ցեղ կը բաժնուէր, որոնց վրայ
Կամբիւս կը թագաւորէր, որ Մանդա-
նէի՝ Բժշահայ գոտեր հետ ամուս-
նացաւ. անոնցմէ ծնաւ Եւրոս, Վրիս-
տոսէ 599 տարի առաջ: Եւրոս կոր-
ծանեց Բաբելոնը և ընդարձակեց և
փառաւորեց Պարսից տէրութիւնը.
անոր համար ալ ինքը կը սեպուի հիմ-
նադիր Պարսից թագաւորութեան:
Իրեն յաջորդներն ալ, մանաւանդ Վա-
րէհ որդի Սէտասպէայ և Վսերքսէս,
աւելի ևս ընդարձակեցին տէրութեան
սահմանները: Բայց Բլէքսանդր մա-
կեդոնացոյն հետ պատերազմի բռնուե-
լով Վսրէհ Գ յաղթուեցաւ, որով
Բլէքսանդր տիրեց Պարսկաստանի, և
իր մահունէն ետեւ ալ Սելևկիացոց
թագաւորութեան մասն եղաւ: Վիչ-
ատենէն Բրշակ անունով կտրիճ մը
Պարթևաց ազգէն՝ ապստամբելով Սե-
լևկիացոցմէ ու տիրելով Պարթևաց,
Պարսից և Սարաց վրայ, թագաւորեց
Բահլ քաղաքը, Վրիստոսէ 246 տա-
րի առաջ: Իրմէ գրեթէ հարիւր տարի
ետքը իր թուր Սեծն Բրշակ ընդար-
ձակեց տէրութիւնը ինչուան հնդկա-
ստան. հայոց ալ տիրելով՝ իր Սաղար-
շակ եղբայրը թագաւորեցուց հոն: Բը

չակայ ցեղը երկայն ատեն թագաւորեց Պարսկաստան, զոր շատ զօրացուց. ինչուան որ Սասանեան ցեղէն Բրտաշիր անուամբ պարսիկ նախարարը ապրտամբեցաւ Բրտաւան թագաւորէն ու սպաննելով զայն՝ ինքն անցաւ տեղը: Բրտաշիր շատ պատերազմներ ունեցաւ մեր Խոսրով Ա թագաւորին հետ ուրուն վերջապէս պատերազմաւ չկարենալով յաղթել, խաբէութեամբ Բնակ նախարարին ձեռքով դաւաճանեց զայն ու ինքը հայաստանի տիրեց: Բրտաշիրի յաջորդեց Շապուհ իր որդին, Վրիստոսի 270 թուականին. որուն ժամանակը Տրդատ հռովմայեցուց օգնութեամբ վնտեց զինքը հայաստանէն: Շապուհին յաջորդեց Որմիզդ (302) և անոր ալ Շապուհ երկայնակեաց, որ խաբէութեամբ մեր Տիրան թագաւորը կուրացնելով՝ անոր տեղը որդին Բրշակը թագաւորեցուց. բայց վերջէն տեսնելով որ Բրշակ հունաց կայսեր հարկատու եղաւ, զինքը Բնյուշն ըսուած բերդը փակեց, ու Պապը թագաւորեցուց: Բնոր ժամանակն ալ շատ չարիք հասցընելէն ետեւ հայաստանի, Բրշակունեաց ցեղէն Խոսրով իշխանը թագաւորեցուց. իրեն յաջորդներէն մէկն Սաւմ, բոլորովին հայոց թագաւորութիւնը վերցուց ու սկսաւ մարգպաններ խրկել հայաստան (428): Սաւմայ յաջորդը հազկերտ Բ շատ զօրանալով՝ տակնուվրայ ըրաւ Բնիան. շատ ազգերու տիրեց, կոտրեց հայնքը, խոնարհեցուց Թէոդոս Բ կայսրը ու մագերուն խորհրդովը ետեւէ եղաւ քրիստոնէական հաւատքը ջնջելու: Բնոր ժամանակն էն մեր սրբոց Սարգաւհանց պատերազմները և նահատակութիւնքը (451): հազկերտի յաջորդեց Պերոզ՝ որ հեփթաղաց դէմ ըրած պատերազմին մէջ մեռաւ (483). իրեն տեղը յաջորդեց Սաղարշ որդին որ ըզՍահան մարգպան դրաւ հայոց (487): Սաղարշի յաջորդեց Կաւատ, որուն ժամանակը գլուխ քաշեցին հայք Սահանայ առաջնորդութեամբ. երբոր թագաւորը բարկացած կը պատրաս-

տուէր պատերազմի՝ իր հպատակները ոտք ելան ու ձգեցին զինքը ու թաւապը թագաւորեցուցին. բայց Կաւատ բանտուած բերդէն փախչելով հոնաց օգնութեամբ դարձեալ թագաւորութիւնը ձեռք ձգեց ու հունաց հետ շատ պատերազմներ ունեցաւ: Խոսրով իրեն յաջորդն ալ երկայն ատեն պատերազմելէն ետեւ հաշտութիւն ըրաւ հունաց հետ. բայց քիչ ատենէն նորէն պատերազմ բացուելով մէջերնին, նոյն միջոցներուն մեռաւ: Իր յաջորդը Որմիզդ Բ դարձեալ շարունակեց պատերազմը, բայց չարաչար կոտորուեցաւ հունաց Սորիկ հայ զօրավարին ձեռքով: Բնգամ մըն ալ Սահրամանունով զօրավարը հունաց մէջ յաղթուելուն պատճառաւ՝ երբոր թագաւորը ձգեց զանիկայ զօրավարութենէն, անիկայ ալ ապստամբեցաւ ու թագաւորին զօրացը յաղթելով երբոր առաջ կու գար, Պարսից իշխանները ոտք ելան ձգեցին զՈրմիզդ թագաւորութենէն ու զԽոսրով իր որդին թագաւորեցուցին՝ որ նախարարաց Սահրամին կողմը անցնելէն վախնալով փախաւ հունաց երկիրը: Սորիկ կայսրը զինքը սիրով ընդունեցաւ, ու Սերսէհ և Սուշեղ հայ զօրավարաց հետ զօրքով ղրկեց ի Պարսկաստան. որոնք յաղթելով Սահրամայ նորէն թագաւորեցուցին զԽոսրով: Սորիկ կայսեր մահունէն ետքը Խոսրով շատ զօրքով վազեց ու կայսրութեան գաւառները տակն ու վրայ ընելով դարձաւ Պարսկաստան: Ետքը ուղեց բռնել հարօնոյ Սուշեղ իշխանը որ չէր ուզած իրեն հետ հունաց վրայ երթալ. բայց Սուշեղ Վայլ Սահանայ ձեռքով շատ կոտորած ըրաւ Պարսից մէջ: Խորեմ իշխանն ալ վազեց ինչուան Պաղեստին՝ ու Երուսաղէմ քաղաքն առնելով՝ սոսկալի աւարառութիւն ըրաւ ու Վրիստոսի խաչն ալ տարաւ թագաւորին գանձատանը մէջ դրաւ: հերակլ հունաց կայսրը հաշտութիւն ուղեց ընել հետը. ան ատենը Խոսրով առաջարկեց որ քրիստոնէութիւնը թողու-

Շահն Պարսից :

բարկացաւ կայսրը աս նախատանաց վրայ՝ վազեց բոլոր ուժովը Պարսկաստան, զարկաւ կոտորեց Պարսիկները քանի մը անգամ. երբոր Խոսրով խոտուծեամբ չէր ուզէր հաշտուծիւն ընել՝ սպաննուեցաւ իր Կաւատ որդւոյն ձեռքէն: Ինկէ ետեւ շարունակ խռովութեամբ զանազան իշխաններ իրարու

ձեռքէն կը յափշտակէին իշխանութիւնը, ինչուան Յազկերտ Գոր Մահտի կրօնքը ընդունեցաւ. իսկ իր մահունէն քիչ մը ետքը Նորաբացիք ասիական ուրիշ աշխարհներուն հետ միատեղ նուաճեցին Պարսկաստանը (642), և Պաղտատայ ամիրապետները կուսակալներու ձեռքով կը կառավարէին:

րէին զայն, ուր նաև յաջորդաբար եղան առանձին թագաւորութիւններ, ինչպէս Ղաֆերեան 820^{էն} մինչև 872. Սոֆարեան 872^{էն} մինչև 902. Սամանեան 902^{էն} մինչև 999. Պուխտեան և Ղազնէեան մինչև 'ի Տուղրիլ. որ թուրքաց Սէլճուգեան ցեղէն էր, և իր յանդգնութեամբ և զինուորական հանձարով շատ զօրացաւ և տիրեց նաև Պարսկաստանի, Ղամասկոսի, Պաղտատու և Փոքր Բսիոյ: Տուղրիլ երեք անգամ անհամար բազմութեամբ զօրք խաւրեց հայաստանի վրայ, որոնք մեծամեծ կոտորածներ ըրին, Բրժն քաղաքը կործանեցին, Բասեն գաւառը մեծամեծ փնասներ հասուցին, Կարսը առին և Սանազկերտն ալ պաշարած միջոց Տուղրիլ մեռաւ: Բլխասլան տեղն անցաւ, որ շատ ընդարձակեց տէրութիւնը և ամիրապետաց իշխանութիւնը արհամարհելով Պարսից տէրութիւնը նորէն հաստատեց: Յունաց յաղթեց և շահաւոր պայմաններով հաշտութիւն ըրաւ հետերնին: Բնիի վրայ ալ գնաց ու երկար ատեն պատերազմէին և զայն առնելու յուսահատեւէն ետև, պաշարելոց սխալմամբ առաւ զայն, ու շատ կոտորած ըրաւ: Բլխասլանին յաջորդեց Սէլճե շահ, որ նուաճեց Բսորուոց երկիրը և Եգիպտոսը, Պուխտեան և Սմըրղանտը, և մինչև հնդկաստան տարաւ իրեն յաղթական զէնքը. նոյնպէս հայաստանէն ալ Յոյները վռնտելով տիրեց անոր և յանդորրու պահեց ամբողջ իր թագաւորութեանը միջոց: Սէլճե շահին մահունէն ետև իրեն եղբարքը և չորս որդիքը մէջերնին բաժնեցին այս լայնածաւալ տէրութիւնը: Բ. յս բաժանմունքը քիչ մը ատեն խռովութեամբ լեցուց աշխարհքը, մինչև Սանճար, Սէլճե շահին երրորդ որդին որ Կորասանի վրայ կը թագաւորէր՝ ինչուան հնդկաստան և Եթոսարտ տարածեց իշխանութիւնը, և Ետհորի թագաւորը նուաճեց, ինչպէս նաև ուրիշ շատ իշխաններ ալ, և իր թագաւորութիւնը փառաւոր

րուեցաւ քան զմէկալոնցը. անոր համար երբ եղբայրները մեռան նորէն բոլոր տէրութիւնը միացաւ իրեն իշխանութեան տակ: Բայց տարիքն առնելէն ետև ուզելով թագաւորստանի մէջ աշխարհակալութիւններ ընել՝ մեծ պատերազմ մը կորսնցուց, որով և զօրութիւնը շատ տկարացաւ, ուսկից հազիւ թէ իր կեանքը ազատեց: Յաջորդ տարին դարձեալ թուրքամէններու ցեղի մը վրայ գնաց, որուն ցեղապետքը ապրտամբած էին: Սանճար յաղթուեցաւ ու բռնուելով բանտուեցաւ: Իր գերութեան միջոց որ իրեք տարի քչեց, շատ նեղութիւններ քաշելէն ետև, 1157^{էն} մահն ազատեց զինքը իր շղթաներէն: Եսկ տէրութիւնը աս միջոցիս թագուհիին ձեռքը մնալով թուրքամէններուն ստնակոխ եղաւ: Բնիէ ետև Խարէզմեան ցեղը տիրեց մինչև 1225, որ միջոցին թագաւորները Ղինկիլխանին առաջնորդութեամբ տիրեցին Պարսկաստանի: Իր մահունէն ետև 1226^{էն} իր հուլաղու պզտի որդւոյն մասն ընկաւ Պարսկաստանը: Բսիկայ հնազանդեցուց Սիլաքետքը և զԲսորիս, բնաջինջ ըրաւ աւազակները, և Սիլքայէլ Բալէղոկ կայսեր դուստրը իրեն կին առաւ: հուլաղու պաշտպան եղաւ գիտութեանց և անբաւ յիշատակարաններ թողուց աստղաբաշխական և ճարտարապետական ուսմանց:

Պարսկաստան մինչև 1335, Եսկիլթիմուրի աշխարհակալութենէն առաջ հուլաղուի յաջորդներէն կառավարուեցաւ, և ներքին և արտաքին արևահեղ պատերազմներէ շատ տկարացաւ. ինչուան զօրանալով Եսկիլթիմուր արևելեան երևելի և միանգամայն անգութ աշխարհակալ, տիրեց Բսպահանի, Երազայ ու բոլոր Պարսկաստանի. նոյնպէս առաւ Պաղտատը, տիրեց Սրաստանի, անկէ անցաւ Բուսաստան, հասաւ մինչև Սոսկուայի մօտ, մտաւ հնդկաստան ու մեծ ջարդ ըրաւ. անկէ անցաւ Բսորիք, կործանեց Ղամասկոսը: Եսկիլթիմուր հայա-

Ազնուական Պարսիկ :

ստանի մէջ ալ ձգեց իրեն սև յիշատակներ, մանաւանդ Սև հողեր անուն գաշտին մէջ որ գերեզման եղաւ Սեբաստիոյ քաղքին բնակչացը :

Ի Էնկթիմուրէն ետև թուրքաց Վարդապետունլու ցեղը տիրեց Պարսկաստանի՝ ամբողջ 90 տարի . անկէ ետքը Սփեան թաւարաց ցեղը, որ վերջի-

նը եղաւ, և Վատիր կամ Վահմազ Ղուլի խանն վերցուց . ասիկայ Պարսից Վահմասպ թագաւորին օգնութեան եկեր էր, բայց բարկանալով թագաւորին՝ որ թշնամեաց հետ հաշտութիւն ըրեր էր, ձգեց զինքը թագաւորութենէն ու սրգին Մ.բաս. Վր. թագաւորեցուց որն որ քանի մը տարիէն վեռնե-

լով՝ իշխանաց հաւանութեամբը ինքը անցաւ անոնց տեղ։ Վասմազ Վուլի խանին ցեղն 60 տարի մը շփութեամբ թագաւորելէն ետեւ, անցաւ Վաչա-րեանց ցեղին որ Ղինկիզխանէն առաջ կու գան։ Ֆէթհ-Վուլ շահին ատեն-ները, այսինքն 1827ին սկսաւ Պարսից և Ռուսաց պատերազմը, և Ռուս-ները յաղթելով՝ առին Հայաստանի մէկ մասը Պարսից ձեռքէն, և Հայոց կաթողիկոսարանն ալ Ռուսի բաժնին մէջն ինկաւ։ դարձեալ քառասուն հազար Հայ ալ անցուցին Պարսկաստանէն Երևանու կողմերը։ Ֆէթհ-Վուլին յաջորդեց իր թուր Սահամմէտ շահ, անոր ալ՝ Եւրէտտին 1848ին։

Կը շարունակուի։

Հին Քնար

Բ

Թեոդորոս Երզնի

Ի Խորհուրդ առագ երկուշաբթին։

Յետ Ասորոս Երզնի ամենէն նշանաւոր և բանաստեղծական երգ մեր հին քնարին, գոնէ կցրդոց գրոց մէջ, այս հետեւեալ կցուրդ կամ շարականս է, աւագ երկուշաբթի օրուան համար շինուած։ որոյ խորհուրդն կամ յիշատակնէն աստեղծից գուրս հանուին ի դրախտէն։ Երգոյս հեղինակն յայտնի է անուամբն՝ Թեոդորոս։ Ինչպէս երգոյն առաջին մասին տնագլուխքն կապեն։ ուր և նորօրինակ բան մը ըրած է հեղինակն։ անուանը Վ գրին սկզբնաւոր բառ չգտնելով կամ չուզելով դնել, ծանօթութիւն մը կ'ընէ, բայց ծանօթութիւնն այլ երգոյն կարգն անցուցեր է եղանակաւոր խաղերով։ «Օ անբանականն ի բաղաձայնս թողլով ըզգիր», այսինքն զտառն Ր, զոր անբանական կոչէ իբր անբնական մեր լեզուիս, որով սկսած բառ չկայ։ Եւս

նորաձեւ մտածութեամբն այլ անշուշտ կ'երևի քերդողին բանաստեղծական հանձարն։

Բայց ով է այդ Թեոդորոսն և որ դարու։ վկայուած չէ։ Ի՞նչն արժան և հաճոյ է գիտնալ, որ Թեոդորոս և (որ նոյն է) Թորոս անուամբ ոչ միայն հին հեղինակներ ունիմք, այլ և հին և նոր երգիչներ։ Ինչպէս գերադասեմք Թեոդորոս Երաթիշտ Բ Բաբայանի մը յիշեալ ի Վախի քաղաք ի սահմանս Կիլիկիոյ, յամին 1643։ — Պօլիէ Թորոս Երաթիշտ և ճգնաւոր եպիսկոպոս մը վախճանեալ յԱմիդ յամին 1577։ յայտնի է որ ասոնք շատ նոր են մեր երգէն և նաև անոր օրինակուած ձեռագիրներէն, որ 500 տարիէ աւելի հին են։ և ոչ այլ Բաբայանն և Կանաքեղ Թորոս Թաթրոնց որ հաւանօրէն մեր () շին թագաւորի զրաներէցն էր, և վախճանեցաւ յամին 1342։ Ինչէ այլ առաջ կու ճանչնամք ի վերջ յԱրաբու և ի սկիզբն յԱրաբ զԵրաթեալ Երաթիշտն Թորոս որ Խորբերդու Ս։ Յովհաննէս եկեղեցւոյ (հաւանօրէն և վանաց) առաջնորդ է եղեր, և հայր և սրբանեալ կրօնաւոր անուանի։ Եւս ընտրեալ անձէն այլ վեր և հին կարծեմք մեր երգոյն հեղինակն։ Թեւրևս ինչուան առ Քաթենաւորն Թեոդորոս կրնամք հանել, որ Երաթու հեղինակ է, և այլ աւելի առաջ՝ առ Թեոդորոս աշակերտն Սովսիսի հեղինակի Պիտոյից գրոց, որ սովորաբար Խորենեցւոյ կ'ընծայուի։ որով և Թեոդորոս կ'ըլլայ ի վերջ Եւ ի սկիզբն Օ դարու։ և նոյն իսկ յիշեալ գրոց ճարտասանական օրինակաց ոմանց հեղինակն կարծի նոյն Թեոդորոս։ հոն Երաթայ գրախտէն ընկնալէն ետեւ իր բերնէն երկու բարաւնութիւն կայ, որոց մէկուն մէջ քիչ մը մեր երգոյն մօտենան իմաստքն։ Եթէ ուզէ ընթերցողն՝ զայն այլ կարգայ զայն՝ այլ։